

Organisation
der Vereinten Nationen
für Bildung, Wissenschaft
und Kultur

- Harz - Braunschweiger
- Land - Ostfalen
- UNESCO
- Global Geopark

Landmärke **21**

Lohra Borg

GEOPARK®
Harz . Braunschweiger Land . Ostfalen

Harz

Organisation
der Vereinten Nationen
für Bildung, Wissenschaft
und Kultur

Harz - Braunschweiger
Land - Ostfalen
UNESCO
Global Geopark

Den 17. november 2015 besluttede UNESCO på deres 38. generalforsamling at indføre en ny titel. Hermed kan geoparker kalde sig for **UNESCO Global Geoparks**.

25 europæiske og kinesiske geoparker havde allerede i 2004 grundlagt netværket Global Geoparks Network (GGN). I efteråret samme år blev geoparken Harzen · Braunschweiger Land · Ostfalen optaget i netværket. Regionale netværker, herunder European Geoparks Network (EGN), koordinerer til dato det internationale samarbejde.

Kortene viser landmærkeområdernes placering i geoparken Harzen · Braunschweiger Land · Ostfalen, og hvor i Europa UNESCO's globale geoparker ligger.

UNESCO-geoparker er unikke, klart afgrænsede områder, hvor geotoper og landskaber af international betydning ligger tæt op ad hinanden. UNESCO-geoparker har til opgave at beskytte den geologiske arv, støtte miljøundervisning og fremme en bæredygtig regional udvikling.

Handlinger, som kan forårsage betydelig skade på geotoper, er forbudt.

1

På toppen af Hainleite Lohra Borg

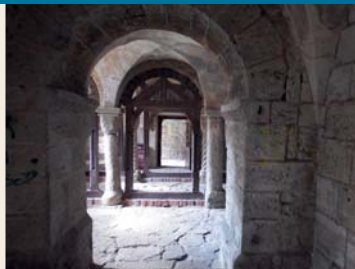
Borgen Lohra, der kan ses på lang afstand og i dag er en borgruin, når vi via motorvej A 38. Fra afkørsel Bleicherode kører vi mod Großlohra, fortsætter gennem byen i sydvestlig retning og drejer mod venstre ad vejen mod Lohra Borg på toppen af Hainleite.

Lohra er den vestligste borg på Hainleite. Den ligger for enden af dalen Eichsfelder Pforte, som er dannet af floden Wipper. Mange ruter førte og fører stadig gennem denne dal, som forbinder Eichsfeld med det nordlige Thüringen og Harzen. Ruinen består af rester af vagttårnet fra det 11. århundrede, den eneste romanske dobbeltkapel fra det 12. århundrede, nogle boliger, portbygning og ringmur. En grevelægt med tæt tilknytning til Stauferne er opkaldt efter borgen.

Greverne besad forskellige kongelige embeder,

Blotning af muslingekalk

Dobbeltkapel

hvilket øjensynligt gjorde dem i stand til at udbygge borgen, både repræsentativt og forsvarsmæssigt. Omkring 1227 overtog greverne af Beichlingen borgen og herredømmet over området, men måtte sælge dele heraf til greverne af Hohnstein i 1320. De boede på borgen, indtil de uddøde i 1593. Efter langvarige stridigheder overgik Lohra Borg i 1699 til Brandenburg sammen med det øvrige grevskab af Hohnstein-Lohra-Klettenberg. Fra 1712 tilhørte borgen Preussen. Til restaurering er der anvendt sten fra den indre borg. Borganlæggets bygninger på den 410 meter høje bjergtop består af lokale kalksten fra nedre Muslingekalk, som er udvundet i området omkring Hainlaite. Ved hjælp af støttemidler fra den tyske fond for bygningsbevaring var det muligt at renovere dele af dobbeltkapellet i 2000.

2

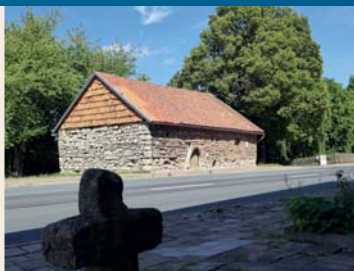
Grevernes huskloster

Skt. Gangolfs Basilika i Münchenlohra

På en lille høj ved foden af Hainleite ses et af geoparkens mange imponerende romanske bygninger. Det drejer om basilikaen Skt. Gangolf i Münchenlohra, som blev genopbygget mellem 1882 og 1885 på foranledning af den preussiske konservator af historiske monumenter Ferdinand von Quast (1807-1877) og grundigt renoveret mellem 1951 og 1957. Kirken var del af det augustinske nonnekloster, der formentlig er blevet grundlagt af greverne af Lohra og er dokumenteret i Admont stifts dødsruller i 1477. Under bondekriegen blev klosteret ændret til et gods, som tilfaldt den preussiske stat i 1815. Kirkens tårne var for længst revet ned, det samme gjaldt for den vestlige apsis, sideskibene og sideapsiderne. Landsbykirken befandt sig i det tilbageblevne hovedskib. I karstundergrunden er der fundet marieglas, et gipsmineral.

Skt. Gangolfs Basilika

Elende Kapel

3

Valfartssted

Elende Kapel

Der er kun ca. 3 km fra Münchenlohra til Elende. Så hvorfor ikke tage turen til fods og nyde den smukke natur i det nordthüringske bakkelandskab? Elende har været et af de mest betydningsfulde hellige steder i Thüringen, hvis ikke middelalderens mest populære valfartssted i ærkestiftet Magdeburg, fyrstedømmet Anhalt og den saksiske kreds. Elendes pilgrimstegn så man op til 1.000 km væk! Pilgrimmenes mål var et undergørende Mariabillede. I 1626 kom Mariabilledet samt Elendes mirakelbog, som dokumenterede alle mirakler frem til 1517, til Heiligenstadt. Kapellet og det overfor liggende hospital "Maria im Elende" var fattighus eller herberg. Kapellet, der er bygget omkring 1300, er et af de ældste bygninger i regionen. Der er afholdt gudstjenester her indtil for 200 år siden. Det er senere blevet anvendt som kullager for hospitalet.

Åbningstider for Skt. Gangolfs Basilika i Münchenlohra:
 Dagligt kl. 8-17
www.muenchenlohra.de

4

Kaliudvinding

Mine og slaggebjerg i Bleicherode

Mens kalisalt allerede blev udvundet nord for Harzen i midten af det 19. århundrede, blev der også fundet kalisalt syd for Harzen i 1889 under en boring ved Kehmstedt. Minedriften blomstrede op i Sydharzens kalidistrikt. Den 2. maj 1899 begyndte udgravningen af skakten "Von Velsen 1", som kunne tages i drift den 28. april 1902. Skakten "Von Velsen 2" stod færdig den 26. juni 1903. Disse skakter i minen i Bleicherode er opkaldt efter den kongelige mineinspektør Gustav Julius von Velsen (1847-1923). Bygningskomplekset, der er anlagt af den preussiske stat, er et særligt vartegn for kaliminedriften og er fredet. Der er i 90 år blevet anvendt dampmaskiner til at drive hejseværkerne, hvilket er enestående for tysk minedrift. En dampmaskine fra 1990 med 1.200 HK er stadig funktionsdygtig og kan besigtiges på forespørgsel. Kaliudvindingen blev indstillet i 1990

Mine i Bleicherode

Slaggebjerg i Bleicherode

efter næsten 100 års minedrift. Der er allerede under produktionen blevet anvendt fyldmateriale for at stabilisere de underjordiske hulrum, der er opstået som følge af minedriften. Senere er der også benyttet industriel affald. Fra 1940 og frem blev der deponeret affald fra produktionen. Da produktionen stoppede, var der 36 mio. m³ restprodukter tilbage fra udvindingen af kalisalt. Slaggebjerg, der kan ses på lang afstand, består af mere end 70 % letopløselige salte. Saltene opløses i regnvejr og siver ud i overfladevandet og ned i grundvandet på grund af en manglende forsegling af slaggebjergets underlag. Med et pilotprojekt er der derfor blevet udarbejdet faglige grundlag for forseglingen af kaliminernes slaggebjerge. Ideen om en såkaldt biologisk forsegling er indtil videre blevet anvendt på halvdelen af slaggebjergenes areal. Slaggebjergene er desuden blevet dækket til og beplantet. Slaggebjerg til minen i Bleicherode har haft et solcelleanlæg installeret siden 2009.

5

Minehistorie

Tovhjul på Schillerplatz i Bleicherode

Indtil 1231 hørte Bleicherode til grevskabet Lohra og kom inden 1326 ind under grevskabet Hohnstein. Det faldt til højstiftet Halberstadt i 1648 og dermed til Brandenburg (senere Preussen). Byen er tæt forbundet med den kaliminedrift, der fandt sted i Sydharzen i ca. 100 år. Foruden de overjordiske mineanlæg vidner tovhjulet fra et elevatorstårn og et gammelt minelokomotiv med personvogn på Schillerplatz om den tidligere minedrift. Her, tæt på det tidligere kongelige mineinspektorat og den nuværende festplads på Uthemannstrasse, har Bleicherodes mineforening "Glückauf" opsat en mindesten. Den minder om de døde minearbejdere. Hvert år den første weekend i juli afholdes der en minifest. Den 4. december, som er den Hellige Barbaras dag, minearbejdernes skytshelgen, samles mineforeningens medlemmer til en mindestund.

Schillerplatz i Bleicherode

Elevatorstårn i Sollstedt

6

Wipperdalen

Kaliværket i Sollstedt

Kaliværket i Sollstedt blev grundlagt af Hermann Schmidtman i 1901. Det var en sammenslutning af flere selvstændige værker og små miner i Wipperdalen samt minen i Kraja. Saltudvindingen blev stoppet i 1991. Der var blevet udvundet ca. 84 mio. tons. Udvindingsområdet er ca. 44 km² stort og strækker sig ca. 11 km fra øst mod syd og 4 km fra nord mod syd. I 1993 anbefalede et udvalg af mineeksperter at opfylde de opståede hulrum med mineralske reststoffer for at stabilisere dem, hvilket stadig sker i dag. Det skal beskytte overjordiske anlæg som f.eks. boligkvarterer, jernbanelinjer, veje, virksomheder og flodløb mod sænkninger og rystelser i jorden som følge af sammenstyrtning af underjordiske hulrum.

7

Naturmindesmærke

Sülzekilden ved Niedergebra

Ca. 250 m vest for banegården i Gebra (Hainleite), på den modsatte side af motorvej A 38, ligger naturmindesmærket Sülzekilden. Saltholdigt vand opsamles i en lille dam. Selve kilden ligger skjult i skoven, men er tilgængelig. Geologiske forkastningszoner har betydning for vandføringen i dette område. På en skråning af Bleicherode-bjergene findes der sten fra øvre Buntsandstein (røde sandsten), som er stærkt udvasket og indeholder saltholdigt grundvand. Grundvandet kan let brede sig i karstlandskabet og trænge ind i de mellemste Buntsandstein (Tidlig Trias), der ligger nedenunder. Saltindholdet forøges yderligere af nedbør, der siver ned i sandstenslaget gennem slaggebjergene i Bleicherode. Det saltholdige vand strømmer op til overfladen gennem klippelagene.

Sülzekilden ved Niedergebra

Grænsesten ved Rehungen

8

Historisk grænse

Grænsesten ved Rehungen

Fra Rehungen fører en vej mod Deuna. Den krydser grænsen mellem Rehungen (Nordhausen Landkreds) og Vollenborn (Eichsfeld Landkreds). I 1294 overgik Deuna fra greverne af Gleichen til Kurfyrstedømmet Mainz. Rehungen hørte derimod til grevskabet af Hohnstein. Et dokument fra 1425 dokumenterer, at ærkebiskoppen af Mainz og greverne af Hohnstein blev enige om at bevogte "forsvarsgraven på Schönberge", der markerede grænsen mellem deres respektive territorier, i fællesskab og byggede til dette formål et tårn. Rehungen-tårnet nævnes i 1567 i kurfyrstedømmets akter som grænse mellem grevskabet af Hohnstein og det kurfyrstelige Eichsfeld-territorium. Grænsen gik til (Bad) Sachsa og er stadig markeret med grænsesten. På stenenes vestside ser man kurfyrstedømmets hjul, mens Rehungens side er prydet med en halvmåne.

Glossar

Landmærker er iøjnefaldende lokaliteter, som man kan se fra lang afstand, eller særligt kendte steder. De hjælper med at finde vej i geoparken, som er en af de største i verden. Der fås en folder til hvert af geoparkens landmærkeområder.

Geopunkter er særligt vigtige lokaliteter, hvor den geologiske historie og kulturlandskabets udvikling tydeligt kan ses og studeres. Geopunkterne er nummereret fortløbende i landmærkets område og kan forbindes til individuelle georuter. Geopunkt nr. ① er altid det sted, som landmærket har sit navn efter.

Kortudsnittet hjælper dig med at planlægge din personlige **georute** i området omkring Lohra Borg.

Bestil flere foldere
www.harzregion.de

9 Grænsesten & minevogn Wülfingerode

Wülfingerode ligger i Wipperdalen i det nordthüringske Buntsandsteinområde. Bifloden til Unstrut adskiller geografisk Ohm-bjergene (inkl. Bleicherode-bjergene) fra Thüringer-Bækkenets nordvestlige randplade med muslingekalkhøjdedragene Hainleite og Dün. I 1857 fandt man en forgyldt kiste i den protestantiske landsbykirke Skt. Elisabeth. Heri lå liget af Hans von Bodenhausen (1606-1684). Under tredivearskrigen forhandlede han på vegne af de hohnsteinske landdage med repræsentanter fra de krigsførende parter for at forhindre, at grevskabet tog skade. Halvmånen på grænsestenene ved grænsen til Eichsfeld i Kurfyrstedømmet Mainz stammer fra Bodenhausens familievåben. Sollstedt Sogn har opbevaret en grænsesten fra det 16. århundrede og en minevogn som vidnesbyrd om den lokale historie.

Minevogn (Hunt)

Slaggebjerg i Kraja

10 Slaggebjerg Tidligere mineanlæg i Kraja

Ved udkanten af Kraja mod Buhla er der et 15 m stort slaggebjerg på et areal af 45 x 65 m. Det vidner om den tidligere kaliudvinding. Efter at den første prøveboring efter kalisalt blev foretaget her i 1899, opstod mineanlægget Kraja mellem 1913 og 1915. Anlægget bestod af to skakter (skakt I 570 m, skakt II 598 m dyb) og tilhørte kaliværket i Sollstedt. I 1912 blev der bygget en tovbane til transport af kalisaltet fra Kraja til Sollstedt-fabrikken. Hvis der opstod problemer på fabrikken eller med tovbanen, blev restprodukterne dumpet på slaggebjerg i Kraja. Foruden hvidgrå sten fra skaktgravningen er der også deponeret aske (mørkegrå) og rødligt kaliaffald på slaggebjerg i Kraja. Mineanlægget i Kraja blev nedlagt i 1967. Bjerget Krajaer Kopf rager 459,7 meter op over landsbyen og slaggebjerg i Kraja.

11

Kaliminer

Althans I og II & Kleinbodungen

Mineskakterne, der ligger skjult, blev gravet mellem 1909 og 1913. I starten af 1930'erne blev de taget ud af drift på grund af manglende afsætning. Allerede et år efter, at nationalsocialisterne havde overtaget magten, blev minen indrettet som ammunitionsdepot. I modsætning til andre underjordiske ammunitionsdepoter (f.eks. kaliminen i Ludwigshall) var der ingen produktion her. Fra juni 1944 blev ammunitionsdepotets overjordiske lagerbygning ryddet og omdannet til satellitlejren "Emmi" tilknyttet koncentrationslejren Mittelbau. Fangerne skulle adskille beskadigede V2-raketter i enkeltdele. Den 5. april 1945 blev de sendt på døds-march til koncentrationslejren Bergen-Belsen. Minedriften blev optaget igen efter krigen. I DDR-tiden befandt materialeskaktten til Bleicherode-minen sig her. De to miner blev forbundet med hinanden i 1953.

Mindested

Udsyn til Ziegenlöcher-hullerne

12

Jordfaldshuller

Ziegenlöcher-hullerne ved Pützlingen

Pützlingen er en landsby i Werther kommune, vest for Nordhausen. På det 249,6 m høje Rolandsbjerg sydvest for byen er der to jordfaldshuller. Det er de såkaldte Ziegenlöcher (gedehuller). Hullerne er omkranset af høje løvtræer, så man tydeligt kan se, hvor de ligger. Ifølge mundtlig overlevering er hullerne opstået mellem 1830 og 1840. Et af hullerne har en diameter på 40 m og er 9 m dyb. Det andet hul har en diameter på 38 m og er 7,5 m dyb. Der er et tredje jordfaldshul, som kaldes Klusfleck og ligger syd for vandreservoiret ved Schiedingen. Jordfaldshullerne er opstået ved karstdannelse i undergrundens Zechsteinsten (salte, sulfatsten). Der danner sig underjordiske hulrum, der efterlader store huller i jordoverfladen, når de styrter sammen. Det er ikke sjældent, at jordfaldshuller har en diameter på over 100 m.

13

Stenbrud

Blotning af Buntsandstein ved Kehmstedt

På landevejen fra Bleicherode til Kehmstedt ser vi på venstre hånd, inden en stejl kurve, en rødbrun sandstensvæg. Det er et tidligere sandstensbrud. Det blev tidligere brugt til udvinding af sand til byggeformål. De rødbrune sandsten har en fin- til mellemkornet, til dels også grovkornet struktur og har et lavt bindemiddelindhold. Disse egenskaber gør sandstenene velegnet til byggeformål. Geologisk hører de til den mellemste Buntsandstein. Indtil midten af 1990'erne blev der uden tilladelse deponeret bygge- og husholdningsaffald i det tidligere sandstensbrud. Den forbudte losseplads blev senere ryddet under statsligt opsyn, og affaldet blev bortskaffet korrekt. I dag er Buntsandsteinblotningen ved Kehmstedt et fredet naturmindesmærke.

Blotning ved Kehmstedt

Opsamlingsbassin i Wipperdorf

14

Midlertidigt depot

Spildevandsbassin i Wipperdorf

Under minedriften i den nordthüringske del af Sydharzens kalidistrikt blev floderne Bode og Wipper anvendt til udledning af saltholdigt spildevand. For bedre at kunne styre saltudledningen blev der bygget et spildevandsbassin mellem 1964 og 1967. Dette bassin opsamler i dag de afstrømmende saltholdige opløsninger fra slaggebjergene i Bleicherode, Sollstedt og Bischofferode. Herfra ledes de i små mængder ud i Wipper, alt efter de aktuelle hydrologiske forhold i den mellemste del af Saale-flodsystemet. Bassinet består af to delbassiner med en kapacitet på henholdsvis 410.000 m³ og 330.000 m³. Fra 2009 til 2011 sanerede det midttyske selskab for administration af miner, Lausitzer und Mitteldeutsche Bergbau-Verwaltungsgesellschaft mbH (LMBV), bassinet, som fik en mineralsk lerforsegling. Der havde indtil da ikke været nogen forsegling.

15

Kalimine

Kaliminen Ludwigshall ved Wolframshausen

Kaliminen Ludwigshall, som ligger sydøst for Wolframshausen, blev bygget mellem 1905 og 1907. I 1911 blev minen forbundet under jorden med Immenrode-minen. Det udvundne salt blev bragt til forarbejdning i Ludwigshall med en tovbane. Minedriften, som allerede havde været indstillet fra 1914 til 1916, blev stoppet endeligt i 1924. I 1936 overtog så et ammunitionsdepot mineskakterne, hvor der blev bygget og lagret granater. Den 29. juli 1942 var der en voldsom eksplosion i 660 meters dybde, hvor 145 arbejdere mistede livet. Ammunitionsdepotet blev derefter lukket. I 1954 blev kaliværket genopbygget. Tætningsproppen i skakten levede dog ikke op til de moderne standarder. Skakten blev derfor fyldt op og lukket i 2012/2013 på ordre af Thüringens regering.

Ruin fra kaliminen i Ludwigshall

Jættesten ved Nohra

16

Bautasten

Jættesten ved Nohra

På vejen fra Wolframshausen til Nohra står der en stor kalksten (muslingekalk). Den har form af et blad, som spidser til foroven. Ifølge sagnet levede der engang en kæmpe med sin kone på Wöbelsburg, et af Hainleites bjerge. En dag skændtes de om, hvem der kunne kaste længst. Konen tog en klippeblok fra Wöbelsburg og ville kaste den over Wipper, som løb gennem dalen. Det lykkedes dog ikke, og i vrede sparkede hun hul i stenen med sin fod. Hullet ses stadig i dag og kaldes "navle" i folkemunde. Arkæologer bringer den høje sten, en bautasten eller "jættesten", i forbindelse med en gravplads fra den tidlige bronzealder. Den bearbejdede sten skal have stået som pynt på en gravhøj.

Betragter vi hele området mellem Harzen og Thüringer Wald eller Thüringer Schiefergebirge som Thüringer-Bækkenet, ligger det her omtalte område i Thüringer-Bækkenets nordvestlige del med flade til let hældende lag af Buntsandstein og muslingekalk. Thüringer-Bækkenet slutter ved Sydharzens Zechsteinbælte (Sydharzens karstlandskab). Syd for Nordhausen, indtil Bleicherode-bjergene og udkanten af bjergkæden Hainleite, støder bækkenet op til det nordthüringske højland. Uden for floddalene langs Wipper og Bode samt Helmes bifloder, som er fyldt med postglaciale sedimenter, domineres overfladelagene af Buntsandstein. De ligger oven på tykke saltaflejringer fra Zechstein.

Dannelsen af bækkenet startede allerede, da Zechsteinhavet tørrede ud for ca. 250 mio. år siden. Fra Tidlig til Mellem Trias var det hovedsageligt sandsten, der blev aflejret i bækkenet, som synkede mere og mere ind på grund af vægten fra sedimenterne. Klimatiske betingelser og indholdet af jernoxid gav sandstenene en rød farve. Så vendte havet tilbage. Nu kunne de tykke muslingekalklag (fra Mellem Trias) aflejre sig i det flade havbassin. Dem finder vi tæt ved overfladen i Bleicherodes, Düns og Hainleites højder. Markante terrasser langs med disse bjerge afgrænser Thüringer-Bækkenet fra Nordthüringens bjerglandskab. Hvordan er disse terrasser opstået?

Mens alle kontinenter var samlet i superkontinentet Pangæa i begyndelsen af Jordens middelalder, nåede kontinenterne i slutningen af denne æra (Kridttiden) langsomt deres nuværende position. Bjergdannelsesprocesser, der varede indtil Tertiær, medførte, at området omkring Thüringer-Bækkenet blev sprækket op i hercynisk, dvs. nordvestlig-sydøstlig strygningsretning. I det fugtige tropiske klima under Tertiær fandt en stærk forvitring sted, som fik hele lag til at forsvinde uafhængigt af bjergart og udjævnede overfladen. Senere, under Pleistocæn, fortsatte forvitringen, som også omfattede frostsprængninger. Nu var det ikke længere lige meget, om sandsten eller muslingekalk (især nedre muslingekalk) lå nær ved overfladen. Sidstnævnte indeholder mindre vand end de åbenporede sandsten. Hainleites, Düns og Bleicherodes bjerge er derfor bevarede landoverflader fra Tertiær. Det tilstødende bjerglandskab blev derimod eroderet dybt ned af mægtige floder under Pleistocæn. Det sker stadig i dag, at jordmasser styrter ned fra bjergene (f.eks. fra Krajaer Kopf).

Kolofon

Udvalgte informationscentre Spise- og overnatningssteder

Waldgaststätte Teichtal
Hainrode
www.teichtal.de

☎ **0049 36334-53438**

Touristinformation
Bleicherode
www.bleicherode.de

☎ **0049 36338-45760**

REGIONALVERBAND HARZ E.V.

Regionalverband Harz er en almennyttig forening. De ordinære medlemmer er landkredsene Goslar, Göttingen, Harz, Mansfeld-Südharz og Nordhausen samt verdensarvsbyen Quedlinburg. Foreningens formål er at fremme kunst og kultur, fredning og bevaring af fortidsminder, naturbeskyttelse og landskabspleje, den internationale ånd, tolerancen inden for alle kulturområder og den mellemfolkelige forståelse samt pleje af hjemstavns-kulturen. Målene realiseres bl.a. gennem ejerne af Harzens naturparker. Regionalforeningen, der har 130 støttemedlemmer, er desuden ansvarlig for UNESCO-geoparkens sydlige del på 6.202 km².

Udgiver: Regionalverband Harz e. V., Hohe Straße 6, 06484 Quedlinburg
☎ 0049 3946 - 96410, E-Mail: rvh@harzregion.de
1. oplag
© Regionalverband Harz e. V.
Quedlinburg 2020. Alle rettigheder forbeholdes.
www.harzregion.de

Internet:

Forfattere:

Fotografi:

Design:

Oversættelse:

Dr. Klaus George, Jörg Stude & Isabel Reuter

Joachim Böhm, Dr. Klaus George, Isabel Reuter

Design Office Agentur für Kommunikation, Bad Harzburg

Lone Møller Hensel

Med venlig
støtte:

Freistaat
Thüringen

Ministerium
für Umwelt, Energie
und Naturschutz